

Mykkä muistutus - 353 esinetutkimuksen kohteena

Maria Hurskainen

Tämä artikkeli käsittelee Ismo Kajanderin suunnittelemaa punaisten hautamuistomerkkiä nimeltä 353. Teksti pohjautuu vuoden 2011 museologian teemaseminaarin tutkielmaan, jossa tutkittiin maailmaa esineen näkökulmasta.

353 Kurjenkaivonkentällä. Kuva: Maria Hurskainen

Maastoutuvan ristin syntykonteksti

Kurjenkaivon kentällä Turussa sijaitsee **Ismo Kajanderin** suunnittelema punaisten vankileirin muistomerkki nimeltään 353. Suomen kansalaissota käytiin vuosina 1917-1918, ja hävinneet punaiset kuljetettiin vankileireille ympäri Suomen tai teloitettiin löytöpaikan päällä. Muistomerkki paljastettiin Työväen Sivistysliiton 75-vuotisjuhlassa 18.9.1994. Se koostuu kahdesta rautapalkista, jotka on upotettu kiveen ristiksi. Muistomerkki sijaitsee rinteessä, hieman piilossa ohikulkijoiden katseilta. Se näyttää sulautuvan maastoon niin hyvin, että siihen saattaisi jopa kompastua. Taiteilija mainitsi halunneensa tehdä teoksen, jota ei tarvitse tuijottaa ylöspäin. Rautainen risti tuntuu

ruostuvan maahan mykkänä muistutuksena siitä paikasta, missä ennen sijaitsi kansalaissotaan osallistuneiden punaisten vankileiri. Risti herättää assosiaatioita muun muassa kartoissa käytettyihin merkkeihin määränpäästä, tai sen voi tulkita esimerkiksi kompassin ruusuksi, koska sen pisin sakara osoittaa pohjoiseen. Tässä artikkelissa kuvailen ristin kulttuurihistoriallista kontekstia, sen syntymistä ja punaisten muistomerkkien esittämistraditiota. Viittaukset **Ismo Kajanderiin** ja **Reino Lemmetyiseen** perustuvat heidän kanssaan käytyihin keskusteluihin.

Ymmärtääksemme, miksi risti sijaitsee mäkitontilla sivussa katseilta, meidän on hyvä tietää hieman nykyisen Sirkkalan kasarmin historiasta. Vuosina 1831-1834 Turun kaupunki rakennutti alueelle köyhäintalon. Se on vieläkin pystyssä oleva kolmikerroksinen Pehr Johan Gylichin suunnittelema empire-tyylinen rakennus. Kymmenisen vuotta myöhemmin, vuonna 1846 rakennus tontteineen luovutettiin venäläisten sotajoukkojen käyttöön, ja siitä muokattiin tarkka-ampujien puolipataljoonan kasarmialue. Vuosina 1902-1917 kasarmi oli täysin venäläisten sotilaiden käytössä. Kansallissodan päätyttyä kasarmi sai ympärilleen aidan, ja sinne sijoitettiin Lounais-Suomesta kiinni jääneitä punaisia sotavankeja. 1946 kasarmialue korjattiin perusteellisesti ja muutettiin sotilassairaalaksi. Nyt se on yliopiston omistuksessa.

Punaisten muistomerkkien traditio

Punainen väri toistuu useassa punaisille pystytetyssä muistomerkissä, myös Turussa on punaisesta graniitista tehtyjä muistomerkkejä. Väri oli usein ainut aatteeseen viittaava indeksi, jota muistomerkeissä oli sopivaa käyttää, koska normaali muistokultti ja avoin poliittinen keskustelu oli Suomessa rajoitettua toiseen maailmansotaan (1939-1945) asti. Tutkija **Riitta Kormano** on tutkinut suomalaisia kansalaissodan jälkeisiä muistomerkkejä, ja kiinnittänyt huomiota etenkin punaisille pystytettyihin muistomerkkeihin artikkelissaan *Punaisten muistomerkit - vaiettu kiviä* (Taidehistorian seura, 2001). Sodan päättymisen jälkeen vuonna 1918 voitokkaat valkoiset pystyttivät omille sankarivainajilleen muistomerkkejä, mutta kaatuneille punaisille ei suotu sankarihautoja tai monumentteja kuin vasta vuosikymmenien jälkeen. Uusia punaisten muistomerkkejä paljastetaan vielä tänäkin päivänä, tai vanhoja hautoja huolletaan ja niiden inskriptioita parannetaan.

Sisällissodan jälkeen, niin kutsuttuina valkoisina vuosina harjoitettiin kollektiivista ei-muistamista, jolloin punaisten ihmisarvo kiellettiin ja heitä ei saanut mainita edes hautakivissä. Punaisia kohdeltiin isänmaan pettureina, joten aikalaisten mielestä he eivät ansainneet kunniallista hautausta. Oma tutkimuskohteeni kuuluu tähän pitkään repressoitujen muistojen diskurssiin osoittaen sen, että vaikka epämiellyttävää historiaa yritetään lakaista maton alle, tulevat sukupolvet tuovat sen kuitenkin päivänvaloon. Pitkä kulttuurinen kerrontaperinne on nostanut valkoiset kansalaissodan sankareiksi, ja punaisia on vaikea nähdä muuta kuin häviäjinä. Kunnioituksen palauttaminen hävinneelle osapuolelle on ollut esillä toisen maailmansodan päättymisestä lähtien, mutta punaisten muiston julkinen käsittely on alkanut vasta 1960-luvulla. Paradoksaalinen kysymys onkin, että kun kansalainen lähtee sotaan omaa heimoaan vastaan onko kukaan oikeastaan sankari.

Taiteilija mainitsi halunneensa tehdä teoksen, jota ei tarvitse tuijottaa ylöspäin, mutta muistomerkki pääsee täyteen potentiaaliinsa vasta tullessaan katseen kohteeksi. Muistomerkki tai julkinen taideteos on esine, joka herää eloon sitä katsomalla, joten esineen kulttuuriselle olemassaololle on tärkeää, että se on tunnustettu. Konkreettinen risti makaa rinteessä, vaikka siitä ei kukaan mitään tietäisi, mutta mielestäni muistomerkkiin kuuluu enemmän, kuin vain fyysinen puoli. Siihen liittyy myös subjektien sille antama merkitys ja voimallisuus, joka toteutuu vain kontaktissa ihmisten kanssa.

353:n pystytyksessä kohdattiin taiteilijan mukaan ongelmia materiaalien kanssa, sillä sen haluttiin olevan valmiiksi ruostuneen näköistä. Muistomerkki onkin valmistettu kortteeniteräksestä, joka näyttää punaiselta. Kortteeniteräs oli teoksen valmistumisaikaan uusi innovaatio. Uusien materiaalien hyödyntäminen kertoo taiteilijan kyvystä ottaa riskejä, ja samalla se tekee fyysisestä muistomerkistä metallityöstämisen edelläkävijän. Käsitteellisellä tasolla puhuttaessa erikoisen materiaalin käyttö linkittää **Kajanderin** työn punaisten muistomerkkien viittauskaanoniin. Sille on tyypillistä etsiä uusia tapoja ilmaista aatteensa puolesta kuolleitten kärsimystä ja painottaa muistamisen tärkeyttä tavoin, jotka poikkeavat muista muistomerkeistä.

Reino Lemmetyinen kertoo, että ruohoa rullattiin sivuun teoksen tieltä, ja että taiteilija vaati, että ympäristö ei mitenkään vahingoitu ristin kiinnittämisestä. Vaikka suunnitelmat olivat tarkkoja paperiskisseistä oikeankokoisiin vaahtomuovimalleihin, oli byrokratia kuitenkin muistomerkin tiellä. **Lemmetyinen** sanoo, että lupien keräämiseen ja lausuntojen hankkimiseen kului kauan aikaa.

Hänen mukaansa kaupungin virastoissa vaadittiin yhä uusia papereita toimitettavaksi. Muistomerkin pystytykseen tarvittiin lupa kaupungilta, koska rinne kuuluu kaupungin tonttiin.

353 kansalaissodan muistomerkkien kaanonissa

On monta esimerkkiä, miten valkoisille pystytetyt muistomerkit esittävät kauniita ja vahvoja miehiä ylävartalot paljaana katsomassa valoisampaan tulevaisuuteen, kun taas punaisten muistomerkit ovat usein abstraktimpia. Tällaisessa vertailussa tulee toki ottaa huomioon kyseisen ajan taiteelliset esityskonventiot, sillä kansalaissodan hävinneille omistetut muistomerkit ovat nuorempia ja muotokieleltään erilaisia, kuin valkoisille suunnitellut. **Kormanon** tutkimuksen mukaan punaisille omistetut muistomerkit eroavat ulkoisesti valkoisille omistetuista siinä, miten uhrin esitetään. Punaisten muistomerkeissä miehet ovat usein arkivaatteissa, eli lyhythihaisessa paidassa ja löysissä housuissa. Tämä liittyy siihen, että punaisilla ei ollut yhtenäistä univormua sodan aikana, vaan sotilaiden vaatetus oli monipuolista ja toisistaan eriävää. Valkoisten muistomerkeissä sotilas kantaa univormuaan tai jotain taisteluun liittyvää attribuuttia, kuten miekkaa.

Ennen toisen maailmansodan jälkeistä liberaalimpaa poliittista kenttää punaisten oli mahdotonta yhdistää taisteluun viittaavia elementtejä muistomerkkeihinsä. Veistoksissa on valkoisiin verrattuna paljon naisia ja lapsia, myös tyttöjä. Miehet ovat joko kevyesti vaetetettuja tai paljasrintaisia heroisen proletariaatin perinteen mukaan. Paljasrintaista, kovan työn muokkaamaa miesvartaloa suosittiin paljon myös sosialistisessa realismissa Neuvostoliiton maissa. Valkoisten muistomerkeissä esiintyy myös vahvoja miehiä kilpien, kypärien ja aseiden kanssa, mutta esittämiskonventioiden kehittymisen vertailu on mahdotonta, sillä kaikki löytämäni valkoiset monumentit on pystytetty muutamia vuosia kansalaissodan päättymisen jälkeen.

Hyvä vertauskohta eri puolella taistelleiden muistomerkkien esityskieleen on Turun Tuomiokirkon edessä oleva valkoisille omistettu hautamuistomerkki. Suorakulmaiseen graniittilohkareeseen on kirjoitettu "Suomen vapaussodassa vuonna 1918 isänmaan puolesta kaatuneet" kahdella kotimaisella kielellä. Kiven tienpuoleisessa sivussa on esitetty antiikin sotilas sotisovassaan ja kirkon puoleisessa sivussa on suomen vaakuna ja vainajien nimet. Haudassa lepää 24 vainajaa.

Valkoisten muistomerkki Tuomiokirkon edessä. Kuva: Maria Hurskainen

Oman havaintoni mukaan punaisten muistomerkkien abstrahointi lisääntyi 1960-luvulla, jolloin myös koko taiteen kenttä muuttui käsitteellisempään suuntaan. Näen myös 353:n osana uudistunutta taidevirtausta, jolloin katsojan tärkeys ja subjektin oma merkityksenanto korostui. Myös Kajander halusi teoksellaan erottautua muistomerkkien heroisuuden traditiosta ja ajatuksesta, että taide katsoo ihmistä alaspäin. Hän ei esimerkiksi halunnut tehdä samanlaista teosta, kuin samoihin aikoihin paljastettu Veikko Leppäsen ja Aarne Ehojoen toteuttama marsalkka Mannerheimin muistopatsas Mikaelinkirkon puistossa. Muistomerkissä on marsalkan rintapysti korkean kivijalustan päällä.

Taiteilija halusi maasta nousevan kallion puskevan muistot esiin. Toisaalta kuvion voi nähdä myös toisin päin, ja silloin maahan vajoava risti vie menneisyyden hirveydet mennessään ja antaa tilaa uusille, paremmille muistoille. Oli taiteilijan toive, että teokseen ei liitetty valaistusta tai tasoa seppeleen laskua varten. Kajander halusi työn olevan symbioosissa ympäristön kanssa eikä rikkovan sen harmoniaa. Olen halunnut myös osoittaa, että vuonna 1994 paljastettu teos on muodoiltaan erikoinen, mutta liittyy samalla konventioihin, jotka ovat kehittyneet niinä vuosikymmeninä, joina muita punaisten muistomerkkejä on pystytetty. Punaisten muistomerkkeissä ei ole saanut olla samanlaisia attributteja kuin valkoisten muistomerkkeissä menneisyyden kireän

poliittisen ilmapiirin takia, ja siksi uhrien omaiset ja työväen aatteiden jakajat ovat joutuneet kehittämään erilaisia esittämistapoja. Tärkeää on, että muistokulttia on pidetty yllä ja että sitä jatketaan edelleen.

Kirjoittaja on kulttuurihistorian pääaineopiskelija.

Kirjallisuutta:

Grönholm, Pertti: "Muistomerkkejä ja kolaroivia kertomuksia. Vuoden 2007 pronssisoturikiista ja yhteisöjen kulttuuriset työkalut." Teoksessa Pertti Grönholm ja Anna Sivula (toim.) *Medeiasta pronssisoturiin. Kuka tekee menneestä historiaa? Historia mirabilis 6*, Turun Historiallinen Yhdistys, 2010.

Huttunen, Pertti ja Paavola, Matti: *Suomen Turun sotilas- ja Sotamuistomerkkejä*. Painorauma Oy, Rauma, 2011.

Kormano, Riitta: "Punaisten hautamuistomerkit - vaiettuja kiviä." Teoksessa Suominen-Kokkonen et al. (toim.) *Taidehistoriallisia tutkimuksia 23*. Vaasa, 2001.